

Examenverslag van economie havo, eerste tijdvak (2023)

Beste leerling,

In dit examenverslag voor leerlingen proberen we een zo goed mogelijk antwoord te geven op de volgende vraag: *In hoeverre was het examen te maken met behulp van de op de cursus behandelde kennis & vaardigheden?*

Om een zo duidelijk mogelijk verslag te maken, hebben we de vragen onderverdeeld in 4 categorieën.

- I. Algemene (niet vak gerelateerde) kennis & vaardigheden
- II. Alleen-kennis/aanpak-uit-de-cursus-vraag
- III. Een-stapje-extra-vraag.
- IV. Niet voorgekomen in de cursus

De eerste categorie doet een beroep op algemene basisvaardigheden, welke we bekend veronderstellen. Categorie II en III zijn vragen die op te lossen zijn met de kennis en vaardigheden die je op de cursus geleerd hebt. De laatste categorie vragen is op de cursus niet aan bod gekomen. In *bijlage 1*, achteraan dit document, vind je een nadere toelichting van deze categorieën.

Het is belangrijk om te beseffen dat deze categorieën niets zeggen over de moeilijkheidsgraad van een vraag. Een vraag die rechtstreeks op te lossen valt met kennis en vaardigheden uit de cursus (categorie II) kan best een pittigere opgave zijn dan een vraag die niet is voorgekomen tijdens de cursus (categorie IV).

Mocht je vragen of opmerkingen hebben naar aanleiding van dit examenverslag, dan horen we dit uiteraard heel graag! Je mag ons hier altijd over mailen op info@sslleiden.nl.

Met vriendelijke groet,

Hans Huibregtse

opgave	vraag	aantal punten	categorie vraag	toelichting categorie keuze:
1	1	1	IV	Niet voorgekomen op de cursus: Op de cursus hebben we niet de verschillende verzekeringen en stelsels behandeld omdat het grotebakstof is
		1	II	Welke stof uit de cursus kon je gebruiken? In de uitleg 'Verzekeren' hebben we stil gestaan bij het begrip 'averechtse selectie' en de bijbehorende oplossingen. Aan de hand van deze informatie kon je de juiste keuzes maken om het tweede punt te behalen.
	2	1	II	Welke stof uit de cursus kon je gebruiken? Voor deze vraag kon je gebruikmaken van het 'Algemeen stappenplan' en het schema 'Rekentechnieken' met einddoel: gewogen gemiddelde berekenen. Dit einddoel kon je afleiden uit het feit dat je meerdere waardes hebt gekregen met wegingsfactoren in het bronnenboekje bij opgave 1 bron 1. In het schema 'Rekentechnieken' kon je de formules vinden om dit gewogen gemiddelde te kunnen berekenen en de volle punten te kunnen halen bij deze vraag.
	3	2	II	Welke stof uit de cursus kon je gebruiken? Voor het beantwoorden van deze vraag kon je de uitleg 'Inkomen' gebruiken. Hier hebben we bij 'Hoe beïnvloed de overheid inkomen?' stilgestaan bij het begrip 'nivelleren'. Daar hebben we ook besproken dat denivelleren precies andersom werkt. Daarbij hebben we ook het begrip 'secundair inkomen' behandeld, waarmee je kon bepalen dat de hoogte van de uitkeringen de factor is die gaat veranderen. Aan de hand van deze definities kon je correct uitleggen wat er gebeurt met zowel de lage als de hoge inkomens om alle punten te halen voor deze vraag.
	4	2	II	Welke stof uit de cursus kon je gebruiken? Voor het beantwoorden van deze vraag kon je de uitleg 'Inkomen' gebruiken. Hier hebben we bij 'Hoe beïnvloed de overheid inkomen?' stilgestaan bij het begrip 'nivelleren'. Daar hebben we ook besproken dat denivelleren precies andersom werkt. Aan de hand van deze kennis en het stukje gegeven tekst bij de vraag kon je afleiden wat er met beide groepen zou gebeuren bij arbeidsongeschiktheid en de juiste conclusie trekken.
	5	3	II	Welke stof uit de cursus kon je gebruiken? Met behulp van de uitleg 'Verzekeren' kon je de volle punten halen, hier stonden alle begrippen in die je nodig had voor het beantwoorden van deze vraag. Ten eerste kon je de definitie van het begrip 'asymmetrische informatie' gebruiken om te bepalen dat er bij een broodfonds geen sprake is van averechtse selectie. Ten tweede kon je het begrip 'averechtse selectie' gebruiken. Bij dit begrip hebben we stilgestaan bij het feit dat dit voortkomt uit asymmetrisch informatie. Aangezien daar geen sprake van was en het bijkomende feit dat iedereen op de hoogte was van elkaars risico's, is dus de kans op averechtse selectie erg klein. Als laatste kon je het begrip 'moral hazard' gebruiken. Uit de tekst kon je namelijk afleiden dat mensen verantwoordelijk blijven voor hun daden door de sociale norm om voor elkaar te zorgen. Hierdoor wordt de kans op 'moral hazard' erg klein.

	6	3	II	Welke stof uit de cursus kon je gebruiken? Voor het volledig beantwoorden van deze vraag kon je het 'Algemeen stappenplan' en het schema 'Rekentechnieken' gebruiken met als einddoel het te betalen netto bedrag over een jaar. Vervolgens kon je de subdoelen bepalen aan de hand van bron 2 bij opgave 1 van het bronnenboekje. Daar stond vermeld dat hetgeen wat je betaald gelijk is aan de inschrijfkosten + maandelijkse contributie + (maandelijkse inleg - schenkingen). Met behulp van de uitleg 'Rekentechnieken' met het doel: waarde berekenen, kon je bepalen welke aanpak je kon gebruiken voor het berekenen van dit bedrag. Hiermee kon je alle punten halen voor deze vraag.
2	7	2	II	Welke stof uit de cursus kon je gebruiken? In de uitleg 'Verzekeren' hebben we het begrip 'verzonken kosten' behandeld. Aan de hand van deze definitie kon je bepalen dat de kosten van het omscholingstraject niet terugverdiend konden worden als de koks niet ingezet kunnen worden, dus is er sprake van verzonken kosten.
	8	1	II	Welke stof uit de cursus kon je gebruiken? Om deze vraag te beantwoorden kon je de uitleg 'Arbeidsmarkt' gebruiken. Uit de tekst kon je afleiden dat het aanbod van arbeid door de WAV beperkt kon toenemen. Vervolgens kon je aan de hand van de examentip bij het subblok 'Wat is het?' bepalen dat als het aanbod van arbeid daalt dat het loon dan toeneemt.
	9	1	III	Wat was/waren de extra denkstap(pen)? Voor deze vraag kon je de uitleg 'Marktwerking' gebruiken. Bij deze uitleg hebben we behandeld hoe je de evenwichtsprijs bepaalt, namelijk door Q_a en Q_v aan elkaar gelijk te stellen. De extra denkstap die je kon zetten was dat Q_a gelijk is aan 10.500, zoals te zien in de grafiek. Deze kon je dus direct invullen in de Q_{v1} formule.
	10	2	III	Wat was/waren de extra denkstap(pen)? De extra denkstap die nodig was voor het beantwoorden van deze vraag was dat de berekening die je hierbij kon maken overeenkomt met een maximumprijs (en dus met een vraagoverschot). Dit kon je bepalen doordat er werd gevraagd hoeveel het quotum moest worden verhoogd bij een loon van 25.000 euro. Dit hebben we behandeld in de uitleg 'Marktwerking' bij 'Vraag- en aanbodgrafieken'. Zo kon je eerst bepalen aan de hand van Q_v met $L = 25.000$ hoeveel vraag er is voor bij loon van 25.000 euro. Vervolgens kon je dit vergelijken met het aanbod inclusief het quotum. Op basis van deze twee berekeningen kon je je eindconclusie trekken.
	11	2	II	Welke stof uit de cursus kon je gebruiken? Voor deze vraag kon je de uitleg 'Marktwerking' toepassen. Hier hebben we in het subblok 'Vraag- en aanbodgrafieken' behandeld hoe verschuivingen van de vraag en het aanbod plaatsvinden en wat daarvan het gevolg op de prijs is. Zo kon je aan de hand van de tabel bepalen dat een verandering van de productiekosten (loonkosten) zorgen voor een lagere prijs. Als die prijs vervolgens zorgt voor een grotere stijging van de afzet zal de omzet toenemen.
	12	2	II	Welke stof uit de cursus kon je gebruiken? Voor de eerste keuze kon je uitleg 'Economische kringloop' gebruiken. De examentip bij 'De kringloop' kon je hiervoor gebruiken, namelijk dat als er sprake is van 'economische groei' dat dan het bbp stijgt. Aan de hand van de kringloop bij hetzelfde subblok kon je bepalen dat daardoor de vraag van consumenten ook stijgt. Voor de tweede keuze kon je bron 1 bij opdracht 2 raadplegen, daarin kon je zien dat de aanbodlijn was verschoven. De derde keuze kon je maken met de uitleg 'Marktwerking'. Hier hebben we in het subblok 'Vraag- en aanbodgrafieken' een examentip behandeld over hoe lijnen gaan verschuiven. Zo kon je bepalen dat bij een beperkter aanbod de lijn naar links verschuift. De laatste keuze kon je maken met de uitleg 'Surplus'. In deze uitleg hebben we behandeld dat het totale surplus tussen de Q_a en de Q_v ligt. Wanneer deze lijnen dichter naar elkaar toe schuiven, wat hier het geval was, zal het surplus dus afnemen.

3	13	2	II	Welke stof uit de cursus kon je gebruiken? Met deze vraag kon je de volle punten scoren aan de hand van het begrip 'negatieve externe effecten' uit de begrippenlijst in de uitleg 'Marktwerking'. Met de definitie van dit begrip kon je het eerste punt halen door uit te leggen waarom er sprake was van 'negatieve externe effecten' (omdat de extra kosten, in de vorm van vervuiling, niet verwerkt zijn in de prijs). Vervolgens kon je uitleggen dat een fiscale bijtelling dit probleem verminderd doordat mensen meer moeten gaan betalen en dus meer bijdragen aan de extra kosten.
	14	1	III	Wat was/waren de extra denkstap(pen)? Met deze vraag kon je met behulp van de uitleg 'Marktwerking' bepalen dat door de nieuwe regeling de vraag van consumenten veranderd door een verandering van prijs van complementaire goederen. Omdat het goedkoper wordt om een auto met lage uitstoot te rijden dan een auto met een hoge uitstoot. Vervolgens is hier de extra denkstap voor nodig dat de producenten dus ook eerder duurzamere auto's zullen produceren waardoor innovaties toenemen.
		1	II	Welke stof uit de cursus kon je gebruiken? Voor het tweede punt kon je de uitleg 'Prijsspeil en conjunctuur' gebruiken, hier hebben we namelijk een examentip behandeld hoe de overheid langetermijngroei kan stimuleren. Bijvoorbeeld door innovatie. Op deze manier kon je de conclusie trekken dat meer innovatie zorgt voor een sterkere economische (structurele) groei.
	15	1	I	Welke algemene kennis & vaardigheden kon je gebruiken? Voor het eerste punt kon je bepalen welke auto er wordt gekozen met het gegeven dat ze gaat voor de auto met de laagste bijtelling. Op basis van bron 1 en 2 bij opgave 3 uit het bronnenboekje kon je afleiden dat de Hyundai de laagste aanschafwaarde heeft en de minste uitstoot. Daardoor zal die dus de laagste bijtelling hebben. Het Cito ziet dit als algemene vaardigheid omdat het gaat om het vergelijken van uitkomsten in een tabel.
		1	IV	Niet voorgekomen op de cursus: Voor het tweede punt had je de kennis nodig dat bijtelling hoort bij het belastbaar inkomen. Dit hebben we niet behandeld op de cursus omdat het grotebakstof is.
4	16	2	II	Welke stof uit de cursus kon je gebruiken? Met deze vraag kon je de volledige punten scoren door gebruik te maken van de uitleg 'Prijsspeil en conjunctuur'. Voor het eerste punt kon je met de tabel 'Kenmerken conjunctuur' afleiden wat er gebeurt als de Europese Centrale Bank de rente verlaagd, namelijk een toename van bestedingen. Deze redenatie stond volledig uitgeschreven in de tabel. Vervolgens kon je het tweede punt halen door middel van het subblok 'Inflatie en deflatie' de oorzaken van inflatie te bepalen. Daar kon je bepalen dat de inflatie verhoogd als de bestedingen toenemen.
	17	2	II	Welke stof uit de cursus kon je gebruiken? Deze vraag kon volledig correct gemaakt worden met de uitleg 'Prijsspeil en conjunctuur'. Met de examentip 'Inflatie en deflatie' kon je bepalen dat door deflatie de bestedingen worden uitgesteld. Waarmee je de conclusie kon trekken dat dan de economische groei lager uitvalt.
	18	1	IV	Niet voorgekomen op de cursus: Op de cursus hebben we niet behandeld dat door een dalende rente de kosten, vanwege afnemende kredietkosten, voor producenten dalen omdat dit grotebakstof is.
		1	II	Welke stof uit de cursus kon je gebruiken? Op de cursus hebben we het begrip 'internationale concurrentiepositie' behandeld bij de uitleg 'Economische kringloop'. Aan de hand van deze definitie kon je afleiden dat wanneer de prijzen in Europa dalen ten opzichte van de prijzen in de Verenigde Staten, het minder aantrekkelijk wordt om spullen te kopen uit de Verenigde Staten waardoor de 'internationale concurrentiepositie' van de Verenigde Staten verslechterd.

	19	2	III	Wat was/waren de extra denkstap(pen)? De extra denkstap die je bij deze vraag kon zetten was dat het hier gaat om de vermogensmarkt waarbij rente de prijs is van geld. Zo kon je vervolgens aan de hand van bron 1 bij opgave 4 in het bronnenboekje bepalen dat het vermogen bij 55-plussers hoger is dan bij mensen jonger dan 55. Door een groter totaal vermogen is er dus meer aanbod van geld dan geldt het begrip 'wet van vraag en aanbod' uit de begrippenlijst bij de uitleg 'Marktwerking', waaruit je kon afleiden dat als het aanbod stijgt dat dan de prijs (en dus de rente) daalt.
5	20	1	II	Welke stof uit de cursus kon je gebruiken? Voor deze vraag kon je uit de tekst de juiste zin citeren, hiervoor was het belangrijk dat je in de tekst uit de twee gegeven oorzaken herkende welke met de vraagkant van olie te maken had. Dit kon je bijvoorbeeld herkennen aan dat China 'importeur' wordt genoemd in de tekst. In de uitleg 'Economische kringloop' is de betekenis van import besproken en uitgelegd dat dit gaat over het kopen, en dus vragen, van een product.
	21	2	II	Welke stof uit de cursus kon je gebruiken? Aan de hand van de begrippenlijst bij de uitleg 'Marktwerking' kon je de verschillende markten met hun kenmerken onderscheiden. Hiermee kon je bepalen dat er sprake was van een oligopolie. Dit vanwege het beperkte aantal aanbieders en barrières die de toetreding bemoeilijken.
	22	2	II	Welke stof uit de cursus kon je gebruiken? Met de uitleg 'Speltheorie' kon je bij deze vraag de volledige punten behalen. Ten eerste kon je het 'Stappenplan uitkomst (simultaan)' gebruiken om de dominante strategie te bepalen voor het eerste punt. Het tweede punt viel te behalen door de definitie van het 'gevangenendilemma' zoals besproken in het subblok 'Gevangendilemma' op te schrijven.
	23	2	II	Welke stof uit de cursus kon je gebruiken? Aan de hand van bron 1 bij opgave 5 in het bronnenboekje kon je bepalen dat bij een stijging van de prijs de omzet stijgt. Vervolgens kon je met deze informatie aan de hand van het subblok 'Redeneren' uit de uitleg 'Elasticiteiten' bepalen dat je dan te maken hebt met een inelastisch product.
	24	2	II	Welke stof uit de cursus kon je gebruiken? Met behulp van de tabel 'Overzicht formules' in de uitleg 'Omzet, kosten & winst' kon je bepalen dat er alleen winst wordt gemaakt als de kosten lager zijn dan de opbrengsten. In bron 2 bij opdracht 5 kon je bepalen dat de kosten ongeveer 36 dollar per vat zijn, terwijl ze maar 30 dollar opleveren. Op basis van deze gegevens kon je de juiste conclusie trekken. Vervolgens kon je via het schema 'Rekentechnieken' bij het einddoel: percentage berekenen, de formule vinden om te berekenen wat de oude marktprijs was. Hiermee kon je de eindconclusie trekken.
	25	2	III	Wat was/waren de extra denkstap(pen)? De extra denkstap die je bij deze vraag kon zetten was dat de VS de constante kosten zou houden in beide situaties. Hiervoor kon je de betekenis van constante kosten uit de uitleg 'Omzet, kosten en winst' gebruiken. Dan kon je in de grafiek zien dat de GO hoger is dan de GVK en zo met de formules uit het 'Overzicht formules' beredeneren dat het verlies bij door produceren lager zou zijn. Hiermee kon je de eindconclusie trekken.
	26	2	III	Wat was/waren de extra denkstap(pen)? De extra denkstap die je bij de vraag kon zetten was dat de olie wel al geproduceerd is en een daling van aanbod er dus toe leidt dat het opgeslagen moet worden. De eerste stap over de daling van het aanbod van olie door de lage prijs kon je beantwoorden met hulp van de uitleg 'Marktwerking' door het stijgende verloop van de aanbodlijn. Als je de extra denkstap had gemaakt, kon je vervolgens de vraag afmaken door de tabel 'Verschuivingen' uit de uitleg 'Marktwerking' te gebruiken. Hier staat in dat een hogere vraag leidt tot een hogere prijs.

	27	2	II	Welke stof uit de cursus kon je gebruiken? Voor het beantwoorden van deze vraag kon je het begrip 'substitutiegoed' uit de begrippenlijst bij de uitleg 'Marktwerking' gebruiken. Je kon erachter komen dat je dit begrip kon gebruiken omdat er werd gevraagd naar de invloed van de prijs van een bepaald product op een ander product. Het gaat dan of over substitutiegoederen of over complementaire goederen. Dat het hier om substitutiegoederen ging kon je beredeneren omdat olie en duurzame energie elkaar kunnen vervangen. Hiermee kon je een juist geformuleerd antwoord geven op de vraag.
6	28	1	II	Welke stof uit de cursus kon je gebruiken? Uit de tekst was af te leiden dat er geen investeerders waren en dat de Nederlandse overheid de hele financiering zelf heeft uitgevoerd. Dit zal de Nederlandse overheid alleen doen als de kosten die geïnvesteerd moeten worden te hoog zijn voor een producent. Aan de hand van de definitie van constante en variabele kosten in de uitleg 'Omzet, kosten en winst' kon je beredeneren dat investeringskosten constante kosten zijn. Vervolgens kon je op basis van algemene kennis over de overheid bepalen dat de overheid geen winst of omzetdoelstelling heeft, maar als enige doelstelling om een collectief belang te dienen. Dat uit zich in invloed op de prijs voor de consument.
	29	1	II	Welke stof uit de cursus kon je gebruiken? Voor deze vraag kon je de examentip bij het subblok 'Overzicht formules' in de uitleg 'Omzet, kosten & winst' gebruiken. Bij die examentip hebben we stilgestaan dat als MK constant is of als GVK constant is, geldt dat $MK = GVK$.
	30	2	III	Wat was/waren de extra denkstap(pen)? Om deze vraag correct te beantwoorden kon de extra denkstap gezet worden dat minimaal totaal verlies dezelfde doelstelling is als maximale winst. Daarna kon je het 'Stappenplan Q en P vinden' gebruiken, dat is besproken in de uitleg 'Omzet, kosten en winst'. Je kon hier de stappen volgen die horen bij een grafiek, aangezien er een grafiek gegeven was.
	31	1	II	Welke stof uit de cursus kon je gebruiken? Om deze vraag te beantwoorden kon je de begrippen van de verschillende markt vormen gebruiken uit de begrippenlijst bij de uitleg 'Marktmacht'. Op basis van de tekst kon je bepalen dat er telkens maar een vervoersbedrijf per regio de aanbieder is. Daardoor kon je afleiden dat er sprake is van een monopolie.
		57		

verdeling per categorie:

categorie	aantal punten	percentage
I	1	2%
II	41	72%
III	12	21%
IV	3	5%
	57	100%

In hoeverre was het examen te maken met behulp van de op de cursus opgedane kennis & vaardigheden?

Dit gold voor: 95% van de vragen (namelijk categorie I, II en III).

Bijlage 1: Toelichting categorieën

Categorie I: Algemene (niet vak gerelateerde) kennis & vaardigheden

Dit betreft de volgende vragen: vragen waarbij een beroep wordt gedaan op algemene kennis & vaardigheden. Dit zijn kennis & vaardigheden die niet zijn opgenomen in de eindtermen in de syllabus.

Categorie II: alleen-kennis/aanpak-uit-de-cursus-vraag

Dit betreft de volgende vragen:

- Vragen die letterlijk voorkomen in de uitleg (in de uitleg of in een klassikaal voorbeeld);
- Vragen die letterlijk met een stappenplan op te lossen zijn;
- Vragen die vergelijkbaar zijn met opgaven uit de opgavenbundel die vrijwel altijd worden opgegeven door de hoofddocent;
- Theorievragen die niet worden behandeld op de cursus, maar die we je van tevoren via de vakkenpagina geadviseerd hebben te leren (uit bijv. Samengevat);
- Vragen die vergelijkbaar zijn met vragen uit de voorbereidende opgaven.

Categorie III: een-stapje-extra-vraag

Dit betreffen vragen waarbij je, de naam zegt het al, een stapje extra moet zetten. Oftewel: je moest je kennis en vaardigheden behandeld tijdens de cursus combineren met een stukje 'inzicht'. Bijvoorbeeld:

- Je moet net even buiten het stappenplan om denken;
- Je moet informatie uit de tekst halen om een bepaalde variabele voor een formule of berekening uit te rekenen.

Categorie IV: niet voorgekomen op de cursus

Dit betreft de volgende vragen:

- Vragen over grotebakstof (examenstof die niet behandeld is tijdens de cursus). De stof is niet voorkomen in de standaard opgegeven opgaven, de voorbereidende opgaven of opgegeven stof op de vakkenpagina.
- Vragen waarvan je redelijkerwijs niet kon vaststellen dat het om een op de cursus behandeld concept in een andere context gaat.